

KELETEURÓPA ÉS AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ TÖRTÉNETÍRÁS

1. Nemzeti jellemképek

AZ egyes nemzetek jelleméről írt művek, a „nemzetcharakterológiák“ száma légió. A nemzetcharakterológiákat a romantika, az európai nacionalizmusok és a sovinizmus érlelték naggyá. A bevett nagy európai irodalmak mindegyike bővelkedik az ilyen alkotásokban. Ahány mű, annyiféle módszer, ahány szerző, annyiféle szándék és eredmény. A nemzeti jellemképek első csírái a különféle „őstörténeti“ művekben lelhetők fel, éltető napjuk a nemzeti önérték, az illúzionizmus. A görög irodalomban már Homeros és Herodotos kísérleteznek a görög nemzeti jellem valamiféle megrajzolásával. Kiindulópontjuk a görög-barbár ellentét, általában a görögség európai, ázsiai és afrikai gyarmatosításának élményei, az idegen és honi világ egybevetésekor észlelt különbségek. A hellén-barbár ellentét, később pedig a görögségen belül a két ellentétes pólus: Athén és Spárta politikai és lelki szembenállása táplálta a görög nemzeti jellemképek íróinak lendületét. A rómaiak átvették a barbár-görög ellentét irodalmi kliséit s azt megtoldották a görög-római ellentétek rajzával. Horatius ragyogó világosságba helyezi a görög elméleti s a római gyakorlati, földhözragadt szellem közti különbséget. Vergilius az Aeneisben a római hivatástudatot, az uralomratermettséget formulázza meg, Livius pedig megszerkeszti a római őstörténetet, úgyhogy a hatalmas Róma minden polgára dagadó honfiúi kebelével olvashatta.

Messzire vezetne, ha a középkorból kibontakozó spanyol, francia, angol, olasz nemzeti jellem megrajzolására vállalkoznánk. Cervantes főhősében minden spanyol egy kicsit magára ismer. A francia szellem világosságáról, humanitás-eszményéről, vagy a francia gloire-ról, a francia racionalizmusról és szellemességről, udvariasságról, hiúságról, a „franciaság“ ismert s általánosan elismert elemeiről századok óta franciák és idegenek rengeteget írtak már. (A lögjebb magyar szintézis Eckhardt Sándor műve: A francia szellem, Bp. 1938.) Idézetgyűjtemények, irodalmi szemelvények, francia írók, művészek vallomásai saját

népükről és szellemükről, történelmi, lélektani, filozófiai elemzéseik kimerítő bőségben tartják a tükröt az elmélyedő vagy kíváncsi francia elé, hogy benne magát megnézhesse, hiúságának megfelelően gyönyörköd-jék magában vagy kritikai hajlamának engedvet, arca — hibái láttán — fintorra torzuljon. Ismerünk művet, mely a francia tájak és épületek rajzaival kísérelte bemutatni, mi a francia szellem.

Az angolok, tudomásunk szerint, alig maradnak el e téren a franciák mögött. A történefműi esszé nagy mesteröinek, a tapasztalati megkmeffésnek hazájában bőségesen találunk irodalmi, történelmi, szociológiai elemzéseket a sokrétű s mégis markáns angol szellemről. (Egyik legújabb kísérlet 1938-ból: *The English Genius*, London.)

A német jellemeit filozófusai és írói egyként bonckés alá vették. Felesleges, hogy összegezzük e különféle jellemképek „eredményeit

E munka legfeljebb azért lenne tanulságos, hogy csokorba kös-sük a könnyen összeszedhető élelmondásokat, vagy hogy etlemezzük e jellemzések módlszeréit, ami — a mi szempontunkból — sokkal fontosabb lenne. Magyar részről elsőnek Hankiss János vállalkozott eféle feladatra. (*Nemzetikép és irodalomkutatás*, Minerva, 1932, 148 skk.)

2. Párhuzamos jellemképek

Minden nemzeti jellemkép valójában összehasonlítás útján keletkezett — ahogy említettük az imént. Példa rá a görög vagy római jellemkép, minden európai nemzet önismeretének ősképei. Egy nép vagy nemzet magára eszmél, felismeri elkülönülésének tényeit és okait, különválnak szomszédaitól, környezetétől. Ez az ocsúdás a nemzeti öntudat kezdete.

A párhuzamos jellemképek legtöbbször két szomszédos, rendszerint ellenséges vagy versengő nép jellemének összevetései. Görögök-barbárok, görögök-rómaiak, keresztények-pogányok (középkor: keresztesháborúk), az újkorban: franciák-németek s eizzel elérkeztünk a párhuzamos jellemképek legtermékenyebb, szinte végtelenül burjánzó területére. Gondoljunk Eduárd Wechsler irodalomtörténeti tények alapján megszerkesztett, híres *Esprit und Geistjére* (Lipcse, 1927), vagy Thomas Mann *Betrachtungen dines Unpolitischen* (Berlin, 1918) c. művére, melyekben a francia-német szellem és népj ellem különbözőségének számtalan ismervét lelheti fel az érdeklődő olvasó.

A spanyol Madariaga három nemzet jellemének egybevetésére vállalkozott (*Anglais, Frangais, Espagnols*, 2. kiadás, Paris, 1930). Az író

aki emellett tudós és diplomata is, közvetlen közletről, személyes élményei és utazásai alapján valóban hivatott e három nemzet jellemének összehasonlítására. Más kérdés, hogy erősen leegyszerűsített s szinte geometriai szabályossággal kezelt és bonyolított alaptételeit (az angol a cselekvés, a francia az értelem, a spanyol a szenvedély népe), valóban el lehet-e fogadnunk végleges és teljes megállapításokként

A magyar irodalomban is találkozunk csoportos és párhuzamos jellemképekkel. Cs\ Szabó László Latina-Európájában a latin népek legjellemzőbb közös jellemvonásait igyekszik megörökíteni, Márai az Egy polgár vallomásaiban a nyugati polgári világ egyénien látott és megélt mínéműségét tárja, élénk. Prohászka Lajos Vándor és bujdosója (Minerva, 1932—33) a rövidre szabott antik és nyugalteurópai népjellemrajzok után hosszasan időzik a német jellem ismertetésénél; itt keresipróbáiija azt a főszólámot, melyhez komponálja azután a magyar jeleget, mint amannak felelő, vele felelő vagy neki ellentmondó ellenszólámot. Szerinte a görög a kifejező, a római a szervező, a spanyol Don Quixote, a francia a stilizátor, az angol a telepes, az olasz a humanista, utánuk a német a vándor s mellettié a magyar a bujdosó.

Prohászka művét sok dicséret, még több támadás érte. A magunk részéről a legnagyobbfoká Mlzásnak tartjuk, hogy egy-egy nép jellemzését egyetlen fogalomba zsúfolja valaki s hogy e fogalimat egyetlen területről, a szellemi elit, a vezetőréteg vagy uralkodó társadalmi osztály leglényegesebbnek hitt megnyilvánulásából vonja el. A szellem-történeti módszer, melynek Prohászka műve egyik legérdekesebb terméke), nem vert tudomást az egyes népek társadalmi, gazdasági viszonyainak, osztálytagozódásának, termelési tényezőinek rendkívül fontos körülményeiről. Másfelől jogos kifogás volt az is, amit Szekfű és Babits hozott fel Prohászka műve ellem: a szerző egy üdegen néphez mért bennünket s ezzel si%osan vétett a magyar szellem, a magyar irodalom önelvűsége ellen. „A rendszertelenség jobb, mint az idegen mintára formált rendszer“ írta Babits (Mi a Magyar, Bp. 1939. 44. 1.) „A magyar tény elveszti alakját s föliismerhetetlenné váÜk, ha oly eszmevázba erőlteted, melyen a made in Germany bélyege olvasható. Szekfű Gyula méltán nélkülözte Prohászka könyvében a magyar irodalom öneívűségét. Itt azonban nom pusztán az irodalom s egy tudományos mű önelvűségéről vara szó. Maga a magyar szellem önelvűsége vetődik föl! Ezt csak önmagából lehet megérteni. S csak önmaga mértékével szabad mérni“.

3. A dunai népek jellemképe

„Csak önmaga mértékével szabad mérni“ jelentette ki Babits határozottan a nép jellemének megrajzolásáról. Csak Prohászka könyve készítette ennek leszögezésére? Aligha. Annak, arm e kijelentés s az egész vállalkozás (a Mi a Magyar kötet szerkesztésére gondolunk) mögött állt, mélyenfekvő okai voltak. „Valami normafélének szántuk ezt a könyvet, hogy öntudatossá tegye az emberekben magyarságukat és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba süllyedés-től“ írta Szekfü a szerkesztő előszavában (7. tap). Akik látó szemmel figyeltek, tudták, miről¹ volt szó akkoriban: a magyarság önvédelmi szellemi harcáról a német disszimiláció és imperializmus ellen. Ehhez kellett az öneívü szemlélet, a nemzeti egyéniség, a másoktól különbözős kiemelése. Hogy e vállalkozás mennyibein sikerült, helyes módszerekeni alapult-e, más kérdés. Legsúlyosabb kifogásunk ellene is az khet, hogy a társadalmi tagolódás, a szociológiai gondolkodásmód irániti érzék a kötet szerzőiből szinte teljesen hiányzott.

Pedig erre, más okokból¹ is igen nagy szükségük lehetett volna. A nyugati népek sokszázados, nagy és ismert irodalmuk, történelmük s egész műveltségük révén határozott nemzeti egyéniségekké váltak a világ közvéleménye előtt, Angolok, spanyolok, franciák, olaszok és németek, mondhatnók, elgy kialakult és differenciáit világot képviseltek, a nagy nemzeti államok és kultúrák tömbjét. Sokszázadjos, a maga folyamatosságában a többiek, a kívülállók által is végigélt irodalmuk, művészetük révén — a nemzetközi közvélemény szemében — lassan fejlődtek olyanná, amilyenek s — amilyenek tartjuk őket.

E meglehetősen lezárt tömbbe — mint Pijohászka kísérlete is mutatja, mely nálunk első volt a maga nemében — egyesek hilte szerint kívülállónak csak úgy lehetett bejutni, ha a próbálkozó a maga népének arcukatát valamelyik gránitba vésett s már jólismert arcélhez hasonlítgatta. rrtintha számolt volna a régi didaktikai elvvel: az ismerttől haladj az ismeretlen felé. Így tettek hajdan a rómaiak, kik görög mintákon eszméltek önmagukra, így a franciák is, kik mindmáig latin őseik szellemiségéhez mérik mivoltukat.

Ámde éppen a római szellem példája mutatja, hogy egy bizonyos idő múltán, amikorra a történelmi, társadalmi, irodalmi fejlődés már eléggé kiformálta a római egyéniséget, amikorra már elegendő törté-

nelmi tapasztalat, irodalmi múlt, nyelvi fejlődés és nemzeti öntudat alakult ki római földön is, a romai önismeret függetlenítette magát az örökös szomszédba nézéstől. Felnőtt lett, a maga lábán járt, a maga hangján beszélt, s akinek jó füle van, tisztán hallhatja azt a görögtől annyira különböző hangot, ami felcsendül pl. Catullus verseiben, Salustiusnál, Senecánál vagy éppen Tacitusnál.

Érett-e a magyar szellem, a magyar öntudat annyira, hogy a maga hangján szóljon a világhoz, idegen primhegedűk parancsoló szólamai nélkül? Fejlett-e annyira a magyar műveltség, van-e akkora egyéni múltja, élnek-e oly erős hagyományai, hogy saját fejlődésének tényeke támaszkodva népünk önmaga, kísérők, idegen szószólók nélkül is bemutatkozassék az európai, vagy ha úgy tetszik a világ-közvélemény előtt?

Abból, ami eddig elérte azt a fokot, ami népünk műveltségének e szerepléséhez megkívántatik, arra következtethetünk, hogy talán nincs már messze az az idő, amikor az európai közvélemény lassanként meg fog majd barátkozni a mi szereplésünk lehetőségével is.

S csak a miénkkel? Egyáltalában: ki van soron a bemutatkozásban? Tolsztoj Háború és Békéjének éppen az a mélyebb értelme, hogy jelképezi azt a kort, melyben az orosz nép s általa Keleteurópa fel-emelte arcát Nyugat felé. E történelmi színrelépés a napóleoni háborúk egyik legjelentősebb következménye. A múlt század végén, polgári fejlődésük betetőzésekepen s irodalmi teljesítményeik értékével a skan* dináv népek vívták ki maguknak a belépőjegyet Nyugateurópa népeinek zártkörű hangversenyébe.

Ezekután ki most a soronkövetkező? Hisszük, hogy a dumai népek: magyarok, csehek, szlovákok, románok, délszlávok és mások. Miért most és miért csak most?

Az a túlon túl ismert, annyiszor hangoztatott s oly keserűen) megbűnhődött történelmi tény rá a felelet, hogy egy a sorsuk, a múltjuk s ha a jelenük nem is, de talán a jövőjük is. Származásuk különböző, fejlődésük is más és más ütemű, tájékozódásuk is eltérő. Ki török, ki osztrák vagy német elnyomatás alatt élt századokig, volt, ki mindenik alatt. Közös céljaikért ritkán harcoltak egymás mellett, annál többet egymás ellen, vagy együtt — idegen zsoldban. Eddig még sohasem történt meg, hogy valamennyien felismerték volna közös érdekeiket s ezek ellenségét egyformán külső hatalmakban, valódi elnyomóikban látták volna, sokkal szívesebben szegődtek azok csatlósává,

csakhogypillanatnyi előnyhöz jussanak szerencsétlen szomszédijaik rovasára. A közelmúlt példái annyira elevenek, hogy nem is idézzük őket.,

Ilyen előzmények után mik a feltételei és lehetőségei annak, hogy e régi, egysorsú, rokon szomszédok egyszerre lépjenek elő a mutatkozsanak be s egyikük se taszítottassék ki már az előszobából? A következő fejezetekben e kísérlet akadályairól és helyes módszeréről lesz szó.

4. Imperialista szemlélet

A dunai népek önismeretének útját — sok más tényező mellett — egy sajátos imperialista látásmód is gátolta és nehezítette. Ha a helyes utat s a feléje vezető helyes módszert akarjuk meghatározni, egyszersmindenkorra le kell számolnunk e betegesen egyoldalú és veszedelmes szemlélettel.

E szemlélet táplálója végső fokon a német hódításvágy volt, ennek legvilágosabb kifejezése pedig a hírhedt kukúrlejtő-elmélet. Minden eszme nyugatról áramlott volna a dunai tájra a németek „kultúrunicája“ nyomán. Az ott lakó népek a saját erejükből sohasem tudtak volna felemelkedni a nyugateurópai műveltség szintjére. Az uralkodók behívta telepesek rakták le a keleteurópai városi élet alapjait, ők alkották a polgárságot, mely Keleteturópában sehohsem a törzslakosságból fejlődött ki. A zárt német tömb közvetlen közelében élő népek érezték legerősebben e kultúrhatás előnyeit, a melsszebbfekvők e „jótékony befolyás“ alól a távolsággal egyenes arányban mentesültek s ezért műveltségük ennek megfelelően lépcsőzetesen alacsonyabb.

£ szemlélet régi. Franz Perthaler, a bécsi kancellária tisztviselője a majnai Frankfurtban a nemzetgyűlés előtt 1849-ben mondott beszédeben egyebek között ilyesfélét állított: „Tudhatják, vagy ha nem tudnak, megtanulhatják, hogy a dunai népek közt a német kultúra feltartóztathatatlanul halad előre; hogy e kis népeiket német élet, német nyelv és német művelődés övezi körül, hogy a német kultúra kovásza teljesen megerjesztette őket; hogy azokban az országokban, ahol e népek többé vagy kevésbbé sűrű rétegekben élnek, mindenütt ott állnak a német nép előőrsei, így Magyarország bányavárosaiban, a Szepességben, az erdélyi szász földön, a Bánátban, minden magyar és horvát városban, sőt még Ausztria (érti rajta a Monarchiát. Szerző) határain túl is, egészen Moldváig és a Havasalföldiig, az ősi német folyó, a Duna mentében.“ (Idézve: Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa, 5. évf. 1941. 80 skk.)

Ugyanez a fölényérzet van meg még határozottabban a Drang nach Osten igazi éveiben, a közelmúltban közzétett német művekben is. A Deutschiand und Südostem»pa című kiadvány, mely 1942-ben a gráci Délkeleti Német Intézet kiadásában jelent meg, közel húsz tanulmányt tartalmaz, melyek legnagyobbbrészel nem más, mint a dunai tájra gyakorolt német hatások rövid, propagandaizű összefoglalása. Germán törzsek a délkeleten —, a német nép egésze és a délkelet a török hódoltságtól a világháborúig —, a német jog érvényesülése a délkeleti „térsgben“ —, a német „népcsoportok“ Délkeifteunópában, a németek szerepe Délkeleteurópa műveltségének felépítésében és természetesen: „Nagynémetország“ gazdasági kapcsolatai Déikeleteurópával —, hogy csak a kiötlőbb tanulmánycímekeket idézzük. Aki csak e kiadványt olvassa a dunai népekről, bizvást hiheti, hogy a Duna völgyében csak német hatások érvényesültek, azonkívl semmi más, a dunai népek nemzeti kultúrája, isáját erőfeszítései pedig elhanyagolható tényezők a sokkal lényegesebb német hatások mellett.

Messzire vezetne, ha feltárnók a lipcsei Délkeleteurópai, a boroszlói Keleteurópai-Intézet, a stuttgarti Külföldi Németek Intézetének és folyóiratainak tevékenységét, vagy éppenséggel a németek délkeleteurópai búvárkodásának egészét. De azéot bizonyára nem lesz érdektelen, ha röviden felvázoljuk a német imperialista szemlélet legfőbb mozzanatait. Szociológiai tekintetben a dunai táj, általában Keleteurópa városiasodásának és iparosodásának problémáit kell megemlítenünk. A hivatalos német álláspont szerint a dunavidéki agrár-országokban a városiasodást egyedül a német telepések képviselték; az az újabbkori városbatömörülés, melyet a Dunatáj iparosodása idézett elő, nem tetszett a németeknek. E. Dittrich, a volt lipcsei Délkeleteurópai Intézet igazgatója, a lipcsei egyetem közgazdász tanára 1942-ben ezt a hivatalos német felfogást fejezte ki, amikor ezt írta: „Az iparosodás folyamánaként bekövetkezett városiasodás Délkeleteurópában a társadalmi és politikai veszélyeket igen nagyfokúakká tette; ezek: a tömeggé verődés és a hagyományos rend felbomlása, a család meglazulása annak tagadásáig, minden vérszerinti, természeti kötöttségnek kiagyalt rendszerekkel való helyettesítése, osztályharcok és ezzel az állam létkérdésének felvetődése. Mindezek, ahogy általában szívesen felteszik, egyenesen az iparosodás és városiasodás következményei és mégis, ha jobban megvizsgáljuk, végzetes kihatásaiban csupán a liberális, azaz: a tervszerűtlen, vadon burjánzó, nem irányított és vezetett városiasodás következményei.“ (Leipziger Vierteljahrschrift 6. évf. 1942, 281 skk.)

Miért féltették a németek e területet a „család meglazulásától”? A felelet egyszerű: A gyarmatnak szánt 9 akként is kezelt agrárországok iparát nem engedték kifejlődni s az agrárországokat — akár erőnek erejével is — vissza akarták kényszeríteni a „hagyomány megőrzésének” jelszavával kendőzői't primitív életformába, melyből iparosodás nélkül sohasem nyílt volna út a haladás számára. Dieterich ebből nem is csinált titkot. „A tervszerű és irányított némeit-délkeleturópai együttműködés révén — írja tovább — távol lehet tartani a fejlődést a túlgyors iramtól.” Hogy e jótékony mérséklés mit jelentett volna a gyakorlatban, azíránit épeszű embernek nem lehet kétsége.

Azt is meg kell állapítanunk, hogy e német imperialista szemlélet mellett a Habsburg-monarchia örökségeként egy külön osztrák imperialista látásmód is fel-felbukkant, amire efiég jó példa Bleyer ú. a. „Bécsikapu-elmélete”. Bleyer szerjint: „Kevés nagyváros van a világon és a történelem folyamán is kevés volt, mely kultúraközvetítő szerep tekintetében Bécszet felülmúlta volna. Innsbrucktól Brassóig, Prágától Temesvárig, Zágrábtól Lembergig minden város egy-egy kis Bécs vak s külső megjelenésükben, életmódjukban, berendezkedésükben hasonlíthatatlanul közelebb álltak egymáshoz, mint pl. az északii és déli, keleti és nyugati német városok... E bécsi kultúra terjesztője természetesen a németiség volt. Ez a műveltség fdölelte az egész nyugati kultúrát, mert a francia, olasz, angol, spanyol befolyás szintén majdnem kizárólag Bécsen keresztül hatok el a monarchia különböző népeihez s mindig német vagy pontosabban osztrák veretben.” (Idézi Eckhardt Sándor, Minerva, 1931, 94—95. o.) E szélsőségesen egyoldalú és hamis szemponttal ellentétben Eckhardt helyesen utalt arra, hogy pl.: „a magyar és magyarországi szlováknyelvű protestáns irodalom irányítását nem Bécsnek, hanem Heidelberg, Basel, Prága és más városok szellemi életének köszönheti. Ugyanerre az eredményre jutott a kutatás a svájci iskolákat látogató magyar kálvinisták irodalmi műveinek vizsgálatában. A középkortól és a renaissance korától ismeretes a francia, lengyel és olasz egyetemek: Paris, Bologna, Pádúa, Krakkó erős közvetlen hatása.” (I. m. 100. 1.)

A közelmúlt eseményei megmutattak, mire vezet a hatalmi önímádat a politika területén,. A fegyverek a fegyvert ragadók ellen fordultak s azok valóban fegyver által vesztek el. Az imperializmus tanai-val felvértezett tudomány ellen is meg kell vívni a harcot. E szemléletnek végleg el kell tűnnie a tudományos búvárkodásból. Négyszázéves idegen dinasztia gyarmati és jeilemrontó politikája, százötvenéves

törökuralom, a legújabb időkben a német imperializmus nyomasztó és vazallus-nevelő rendszere egyként nehezítették és göröngyössé tették a dunai népek eszmélésének szabad útját. A jó cselédek alkalmazkodtak uraikhoz, a lázongók búsongtak és küzködtek, az ügyes megalkuvók a fő-imperialisták mellett felcsaptak kis-imperialistáknak s mint holdak keringtek a Nap körül, melytől halvány fényüket kapták. A Duna mentén Potsdam éppoly veszélyes sugalló lett, mint volt a bécsi Burg: példájával mindenik sokszorosára növelte s betegesen nagyzólvá fejlesztette a kis népek uralomvágyát. A dunai népek majd mindegyike súlyosan vétkes ebben az esztelen hatalmi tébolyban, mely még tudományukba is beférkőzött. Üsd fel bármelyik művüket, melyet egymás-közi dolgaikról írtak. Hod a mű, mely mögött nincs hátsó szándék, a legtöbbször uralmi mellékgondolat? Mindegyiküket csak az érdekelte, hogy az ő irodalmából, nyelvéből, szokásaiból, intézményeiből mi hatott a másikra. Akárcsak mestereiket, a németeket. Német hatások a magyar, cseh stb. történelemben, irodalomban, nyelvben, államszervezetben, városi életben s a dunai népek minden lehetséges ténykedésében. Mínd'en fontos, ami német hatásra vall, sőt csakis ez a fontos s mert csak ez a lényeges, ezerszteni 'kutatás után sem fog így kiderülni, hogy milyenek az illető, német hatás alá került¹ nép arculatának egyéb vonásai, amelyekben netán különbözött a némettől. Az imperialisták ez nem érdekli. Mi az, ami német, tehát idegen a magyarban, csehben, románban, szerbben? Vagy mi az, ami szláv a magyarban, románban, magyar a szerbben, szlovákban, románban és így tovább a hatásvadászat ősi receptje szerint. Szóval: mi az, ami más egy népben, mint ön-maga, eredeti, népi, nemzeti jellege. De hogy mi a magyar a magyarban, szláv a szlávban, román a románban, mely képessé tette őket az annyiszor s oly szívesen fölhánytorgatott idegen hatások magához hasonítására s ílymódon egyénisége színezésére, gazdagítására, azt sohasem vizsgálták s a problémát így lehetőleg nem vetették fel.

5. Összehasonlító szemlélet

Az összehasonlító tanulmányok az imperialista hatásvadászatnál sokkal hübb, igazibb eszközei lehetnek a dunai népek önismerettének. Kiindulópontjuk nem merev uralmi önhietség, hanem az őszinte törekvés egymás megismerésére, mindenekelőtt a közös vonások kiemelése.

A magyar szellem legjobbjaiban régtől fogva élt ez a látásmód. Említsük-e Bartók Béla korszakalkotó művét? (Népzene és a szomszédnépek zenéje.) Bartók módszerét érdemes közelebbről szemügyre

vennünk. A magyar zene sajátos jegyeit vizsgálva, népzeneinket egy nagyobb földrajzi egységbe, a Dunatájba állította. Azt nyomozta, hogy egyes szomszédainkká! milyen zenei anyagunk közös, mik a magyar, másfelől a szlovák, rutén, román, szerb, horvát népzene rokoovonásai. Nem azt kutatta tehát, hogy zenénk melyik szomszédunkra és mennyiben hatott, hanem a kölcsönhatások, egymásrahatások, uokonvonások érdekelték, tekintet nélkül¹ arra, mi voltunk-e az átadók, vagy nem. Némelykor úgy tapasztalta, hogy egy-egy zenei motívumot mi adltnik át valamelyik szomszédunknak, más esetben viszont tárgyilagosan megállapította, hogy szomszédaink juttattak hozzánk bizonyos dallamokat. Aki az igazságot kutatja, annak a szempontjából csak ez az elfogulatlanság lehet a mértékadó.

Bartók művének bevezetőjében rendkívül fontos az a megállapítás, hogy az összehasonlító népzenei kutatásoknak a kölcsönös hatások felderítése a feladata. E felfogásának megfelelően tehát nemcsak a magyar népzene és annak hatását vizsgálja, hanem minden egyes esetben a kölcsönhatásba került szomszéd¹ nép zenéjének leglényegesebb vonásait is kiew.ell Fejezetcímei ennek megfelelően: A német és magyar népdal; a szlovák és magyar népdal; a rutén és magyar népdal s azután, mielőtt a román és magyar népdalok kölcsönhatásait vizsgálná, előzetesen külön foglalkozik a román népdallal s csak azután a kettő szövevényes kapcsolataival, végül a szerb és horvát népzene és a magyar népzene című fejezetben déli szomszédainkkajl fennálló zenei kapcsolataink kétoldali megvilágításával zárja le kutatásait.

Nagyon tanulságos ezekután dlovasnunk befejező sorait. Ezekben megemlíti azt a huszonöt-harminc évvel ezelőtt általános hiedelmet, hogy eredeti magyar népzene nincs is, amit annak tartanak, szlovák és román kölcsönzés. 30 évi s valóban legtárgyilagosabb kutatás után Bartóknak sikerült megcáfolnia ezt a tévhitet. „De — mondja Bartók nagyon jellemzően — kutatásom eredményeit még akkor is közzétettem volna, ha nem lettek volna ránknézve kedvezőek“. Ez a tárgyilagosság az, ami nélkül tudományos összehasonlító munkát elképzelni nem lehet.

A Dunatájra korlátozott irodalomtörténeti kutatásokra is találunk példákat. Elöljáróban le kéli szögeznünk, hogy az összehasonlító tanulmányok sorsa igen nagy mértékben függött a közszellemtől. Oly időkben, amikor a nacionalista és imperialista áramlatok az elkülönülés gondolatának kedveztek, vagy amikor háborúk dúltak Európában, ax egyes népek ösztönszerűleg csak sajátmaguk vonásaira voltak kíváncsiak s legfeljebb még — az adott helyzetnek megfelelően — a katonai

és politikai szövetkezéseket alkotó népekénél azokra a közös kulturális, jellembeli és egyéb vonásokra, melyek e szövetkezéseket a maguk eszközeivel indokolni és támogatni látszottak. A közelmúltból az efféle lokonítások, összehasonlítások számtalan példáját idézhetnők: a különféle „egymásrautaltságok“, „sorsközösségek“, s egyéb „koncepciók“ garmadája ötlük elénk. Ezek addig éltek a maguk kérész-életét, míg fennállott az a politikai vagy katonai szövetkezés, melynek „ancillájá“tkérrt világra jöttek.

Ezzel szemben már az első világháború után is meg lehetett figyelni, mint kapott az európai tudományosság az alkalmon, hogy a háború okozta elkülönülés és kényszerű elszigeteltség után az európai szellem egészét vizsgálja. Ekkor születtek a különféle Páneurópa tervek, az egyes föderációs-kísérletek, melyek szülőanyja részben a háború után fellépett európai összetartozás érzése volt. Ez a hangulat kedvezett az összehasonlító tanulmányok művelésének. Helyesen látta tehát Zolnai Béla, hogy az első világháború után az európai irodalomtörténet, főként pedig az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások gyors újjászületése bizonyos fokig kísérőjelensége volt a háborús évek alatt egymástól eltávolodott nemzetek új összetalálkozásának. Zolnai közvetlen szintézisek megalkotásában látja a soronkövetkező feadatot: „Egy-egy század vagy korszak, a renaissance, a fölvilágosodás, a naturalizmus európai áttekintése, egy-egy nagyobb szellemi mozgalom hullámverései Európában: ezek azok a közvetlen szintézisek, melyek elérésére minden nemzet irodalomtörténeteszei közreműködhetnek ... Ilyen módon az összehasonlító irodalomtörténet bizonyos fokig maga is szellemi mozgalom lesz. Közös törekvés, amely egységes célok felé terelt a szétválasztott emberiség tudományos munkásait...” (Minerva, II. kötet, 1923, 70 skk.) Ezek mellett az általánosan érvényes eszményi lehetőségek mellett a dumai népek irodalmának bűvárait főként Zolnai következő megállapításai érdekelhetik: „Az összehasonlító kutatást a belső fejlődés és az idegen áramlatok egymásrahatása is érdekli. Ezen az alapon rá kell jönnünk, hogy bizonyos irodalmak belső fejlődése csaknem összeesik az általános európai szellemi élet haladásával, míg más irodalmak: lassabban követik a vezető országok menetét“.

Azokat az egészein általános tanulságokat, melyek a dunai népek irodalmának ilyesféle összevetése révén levonhatók, K. Dietrich 1911-ben már nagyjában össze is foglalta (Die osteuropáischeln Literaturen in ihren Hauptströmungen verglichenid dargestellt, Tübinga, 1911.) A szerzót

munkájának megírására bizantinoólgus múltja jogosította fel. Ismerjük egyéb munkáit, melyekből kiderül, hogy a bizánci kultúrának elég alapos ismerője, Bizánc hatását, az orthodoxia befolyását a Balkán, általában Keleteurópa népeire első forrásból ismeri. Művének éppen ezért azok a fejezetei elfogadhatók, melyekben a bizánci befolyás alá került orthodox Keleteurópáról szól. Amikor azonban a magyar, cseh, lengyel, horvát, román irodalmat tárgyalja s vonja bele összehasonlításaiba, már ingatag talajon áll, mivel e nyelveket egyáltalában nem ismeri s az idézett műveket csupán német fordításban olvasta. Nem kerülne nagy fáradságunkba, hogy összegyűjtsük nyilvánvaló tévedéseit, amik mind e másodkézből vett s így is igen futólagos ismeret folyományai.

Dieterich felsorolja azokat a fejlődésbeli hiányokat, melyek Európa keletét a Nyugattal szemben jellemzik s amik emlegetése már közhely-, számba megy: a polgárság hiánya, a renaissance s egyéb nyugateurópai szellemi áramlatok csekély keleti hatása; hogy Keleten nem alakult ki lovagrend, nem volt a nyugatihoz hasonló nőtisztelet, udvari élet, egyszerűval hiányoztak azok a szellemi és társadalmi adottságok, melyek szerves irodalmi élet kialakulásának kedveztek volna. Másfelől rámutat arra, hogy a tanult rétegek gyér volta lehetővé tette a népköltészet szabadabb s háborítatlan tenyésztését stb. Nem feladaitunk, hogy felsoroljuk Dieterich sebtében följegyzett megállapításait a keleteurópai népek népköltészetének és irodalmának közös elemeiként elkönyvelt vonásairól. Szerzőnk a kívülálló könnyedségével cédulázta egymás mellé a rokonnak vélt irodalmi jelenségeket.

Az összehasonlító középeurópai irodalomtörténet lehetőségét és szükségességét nálunk Eckhardt Sándor hangsúlyozta először 1931-ben, a Budapesten tartott első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszuson. „Van európai irodalom a dunai országokban is — szögezte le Eckhardt — mégpedig oly értelemben, annint a francia filológusok használják e szót napjainkban. Sőt vannak bizonyos irodalmi jelenségek is, melyek ha nem választják is külön e nemzeteket Európa többi népeitől, mégis némileg egymás mellé állíffják őket. És miért ne vallanók be nyíltan* hogy bár a vagy tucatnyi dunai népfajt nyelvi, faji, ethnikai és történeti különbségek választják el egymástól, mégis az együttélés számos párhuzamos irodalmi jelenséget fejlesztett ki közöttük.“ (Minerva, XI. 1931, 89—105.)

Eckhardt e párhuzamosság meglétét egyetlen jól megválasztott példával, a romantika középeurópai szerepével érzékeltette. Középeurópa irodalmi eseményei közül szerinte különösen olyan tények jel-

lemzik a romantika irányát, mint pl. a naiv eposz erőszakolt keresése, a kereszténység felvétele előtti pogány mythológia megalkotása, lelkesedés a népköltészetért.

A harmincas évek elején, egy időne tárgyilagosabb szemlélet honosodott meg a békeszerződések következtében ellenséges táborokra osztott dunavölgyi népek között s többször napirendre került az összehasonlító dunavölgyi irodalomtörténeti tanulmányok problémája. Németh László a Tanúban külön rovatot szentelt a középeurópai kérdéseknek. Az ő sugalmazására alapított Válaszban tovább folyt e gondolatok fejtegetése. Az Apolló a legnemesebb humanista eszmék jegyében hívta sorompóba a dunavölgyi kérdésekkel foglalkozó írókat és tudósokat. Más folyóiratok, meliyek bizonyos szociológiai és politikai irányvonalat köveitek, mint a Századunk, a Szocializmus, Szép Szó, Korunk szintén sokat tettek a középeurópai irodalmak problémáinak megvitatása és a haladó szellemű irodalmi irányzatok bátor felkarolása révén. Nagy baj volt azonban, hogy e nagy érdeklődés ellenére is elmaradt az összehasonlító kutatások módszereinek megvitatása, a felmerülő alapkérdések tisztázásai. Akadt ugyan módszertani kérdésekre vonatkozó problémafővítés is, mint Baróti Dezsőé. (A középeurópai irodalomtörténet problémája. Magyarásgtudomány, I. évf. 1935, 35—42.) Ő viszont túlságosan is kétkedő magatartást tanúsított s merev tagadásával eleve elzárkózott a módszer kérdéseinek megvitatása elől, Szerinte: „A középeurópai irodalmak egységes, összefüggő folyamatként valló tárgyalása problematikusnak látszik, mert egy ilyen irodalmiság feltételei, középeurópai írók és olvasók a múltban és a mábani is hiányoznak. Ha mégis keressük, nem teszünk mást, mint a történeti szempontot mellőzve, mai vágyainkat vetítjük vissza olyan időkre, amikor ez a vágy senkit sem gyötört. A középeurópai irodalom kialakulása a jövő eredménye lehet: a gondolatot zászlajukra tűző írók, tudósok eredményekép. Természetesen megírhatja vállald a középeurópai irodalmak „összehasonlított irodalomtörténetét“ — mint Dieterich — keresheti azokat a rokonvonásokat, medyek az itt élő népek irodalmában analógnak látszanak, de az előbb elmondottak alapján kétségesnek tartjuk, hogy mindez tudományos rendszerezésű irodalomtörténet alapjául szolgálhatna.“ (I. m. 38. 1.)

Mások nem voltak ennyire szkeptikusak. Gáldi László Eminescu és Közép-Európa című tanulmányában igyekezett bemutatni, hogy a dunai népek sokfelé ága^ó irodalmi tájékozódása ellenére is lehetséges beszélni középeurópai összehasonlító irodalomtörténetről. (Apolló, IV. kötet,

1936, 134. slck.) Gáldi a múlt század ötvenes éveinek román intellektualizmusát hozza fel példának, mely öntudatlan, zilált volt, vezető egyéniség nélküli s határozott irány híján. Oly nagy egyéniség, mint Eminescu, kellett ahhoz, hogy a sokféle európai hatás sodrában életműve példájával megteremtse a román nép földrajzi és ethnikai helyzetének megfelelő kulturális szintézist 9 alapot adjon olyan középeurópai irodalmi fejlődésére, mely már párhuzamba hozható a szomszédnépek irodalmi fejlődésével.

Azt hisszük, azoknak van igazuk, akik mint Gáldi is, az összehasonlítást lehetségesnek rántják olyan irodalmak között is, m'nt a középeurópai népekéi, melyek fejlődése hézagos, nem mindig szerves, szerteágazó hatások ötvöződéséből s úgy keletkezett, hogy az egyes dunai népek egymásközt nem tartották s ma sem tartják számon e fejlődés egyes mozzanatait. Gáldi László „A Dunatáj irodalmi fejlődése“ címen hét fejezetben foglalja össze Keletközépeurópa irodalmi életének legjellegzetesebb vonásait. (Megjelent a Radisics Elemér szerkesztette „A Dunatáj“ c. kötetben. Bp. 1946.) Ez a mű a legelső kísérlet oly szerző részéről, ki e területen belül él s a tárgyalt anyagot nem fordítások alapján, hanem kiterjedt nyelvismerete révén, évtizedes kutatásaiból ismeri és olyan szakszerűséggel, mely Dieterichnél annyira hiányolható.

Bármiként is álljon az összehasonlító irodalomtörténet ügye, a magunk részéről, a dunai népek önismeretének szempontjából az általa nyújtható eredményeket nem tartjuk kielégítőeknek. Már Zolnai Béla leszögezte, hogy „... az összehasonlító kutatás ösztönszerűleg is a másodrendű irodalmi munkák, a kisebb jelenségek figyelembevételére vezetett... A nemzetközi áramlatok folytonossága gyakran a kisebb írókon nyugszik vagy pláne csak a közönség, a fordítások tájékozódásaiban nyilvánul.“ (I. m. 79. 1.) Másfelől: az egyező vagy hasonló vonások, a közös irodalmi hatások kiemelése jól szolgálhatja azokat az irodalmi, politikai vagy társadalmi mozgalmakat, melyek a dunai népek közös sorsát és érdekeit, oly hön óhajtott megbékélését, barátkozását igyekeznek munkálná, de ez a módszer az egyes népek sajátos arculatának, kultúrájának bemutatására — egyedül — már korántsem alkalmas. Ehhez kevés az egyező vagy rokontények kiemelése. Két vagy több nép megismeréséhez nem elegendő, ha tudjuk, miben hasonlítanak egymáshoz. Azt is kell tudnunk, miben különböznek. S ami a legfontosabb mozzanat: ahhoz, hogy kikeressük jellemük, egyéniségük, egész kultúrájuk rokonvonásait, először meg kell ismernünk életük minden megnyilvánulását, múltjuk és jelenük egészét. A dtinai népek önismeretének

és egymásközi ismerkedésének útján tehát módszertanilag az a helyes eljárás, ha az összehasonlítás előtt Legfontosabb feladatként) a teljes tájékozódást végezzük el, hiszen összehasonlítani kellő kiválasztás után — csak ismert tényeket lehet. Az irodalomtörténetben pl. azokkal a jelenségekkel is foglalkoznunk kell, melyek az összehasonlítás szempontjából ugyan nem, vagy alig jöhetnek számításba, de az egyes dunai népek sajátos arculatának megrajzolásához elengedhetetlenül szükségesek s az illető nép kultúrájának egy-egy lényeges jegyét teszik.

6. Szintetikus szemlélet

A dunai népek önismeretének útját szeretnők egyengetni s módszerbeli vizsgálódásunk eddigi során úgy találtuk, hogy az imperialista szemlélet e célok elérésében nemcsak hogy nem támogat bennünket, hanem egyenesen akadály. A főként közös vonásokat kiemelő összehasonlító tanulmányok pedig elsősorban az egyezések, rokon jelenségek tudatosítására szolgálhatnak.

E két szemlélet kátyújában nem szabad megrekednünk. Ahhoz, hogy kitűzött célunkat elérhessük, sokkal átfogóbb szemléletre van szükségünk. Ilyen szemlélet megalkotására, úgy hisszük, kedvező idők járnak. Kérdés, a dunai népek külön-külön eljutottak-e már önismertük oly fokára, hogy határozott egyéniségekként vehessenek részt e kisélemben? Történelmi, társadalmi fejlődésük, műveltségük révén elértek-e a fejlettség oly fokára, mely e bemutatkozáshoz megkívánatik? Meg lehet-e ismernünk e népek mivoltának jellemző tényeit? És milyen legyen az a módszer, mely alkalmas e tények egybefoglalására? Azt hisszük, hogy ehhez szintetikus szemléletre, va/lamiféle enciklopédikus módszerre van szükségünk.

A dunai táj egészét felölelő szintézisekben eddig sem volt hiány.

Elsőként említhetők azok, akik a Dunát földrajzi adottsága alapján tették meg szintézisük alapjává. Ezek között különválaszthatók az egyes angol, francia és német kutatók szempontjai. A francia A. Himly már 1876-ban három övezetre osztotta Európát: Nyugat-, Kelet- s a kettő közé ékelődött Középeurópára (Europe Centrale), mely szerinte az Alpeseektől a Baltikumig nyúló terület. Puévité-Ortonnál az angol használatban elterjedt Keletközépeurópa alnevezést találjuk. (East Central Europe.) Partsch német geográfus 1903-ban megjelent művében „Zentraleuropa“ az a terület, mely magában foglalja SL Belgiumtól és Hollandiától Bulgáriáig és Montenegróig nyúló földrajzi zónát. Naumannak az első világháború alatt született rosszemlékű

koncepciója „Mitteleuropa“ néven vált ismeretessé, G. Wirsing a két háború között¹ 1931-ben közbülső Európának (Zwischen-Europa) nevezi azt a terülefeet, mely a német Középeurópától keletre a kis agrárnépek hazája. Ezt a sokszor használt elnevezést eredetileg Albert Pencknél találjuk, de Wirsing révén lett hírhedt: az ő tervei szerint az itteni folyókat hajózható csatornákkal lehetne összekötni, másfelől pedig e „k19 agrárnépek“ vámszövetségbe tömörülhetnének s az iparos német Középeurópa piacain adhatnák el terményeiket.

A német imperializmus e „szintézisei“ után üdítő jelenség elolvasnunk Victor Bauer Zentraleuropáját, a cseh és osztrák demokrácia tisztult szellemiét sugárzó művét, mely 1936-ban Brünnben jelent meg. Bauer rendkívül sokoldalú szellem. Középeurópa sajátos elhatároló jegeit a legkülönbélebb tudományágak segítségével igyekszik megállapítani. Szempontjainak sokféleségéből emeljük ki növényföldrajzi érveit: Bauer a középeurópai növényvilág zárit egységét — alighanem elsőként! — szintén belevonja e terület közös eleméit alkotó tényezők közé.

Azok közül, akik Középeurópa faji adottságai alapján próbáltak összefoglaló képet adni e területről, egyesek hajlandók úgy tekinteni e tájat, mint a „szláv világ“ hazáját. A romantika korától megteremtődött szláv öntudat (Schlözer, Dobrovsky s mások nyomán) hajlandó e táj minden lényeges történéseben a szlávtság hatását látni, niem számolva azzal, hogy 'az északi, nyugati és déli szlávok tömbje között két nem-szláv nép is él: a magyar és a román. Mások emiatt ép a faji sokrétúséget tartják e terület jellemző sajátságának s Középeurópáról szólva egyetlen „hatalmas Macedóniáról“ beszélnek, mint például a francia Lbérítier. Mondanunk sem kell, hogy faji alapon sem lehet szintézist írni a Dunatájáról (ahogyan egyetlen területről sem lehet!).

Igen jelentős szempont azoké, akik a dunai tájat sajátos, a nyugatitól erősen elütő társadalmi fejlődése révén tartják összefüggő s külön európai övezetnek és ezen az alapon törekszenek szintézis alkotására. Ezek közül elég a külföldiek közül a lengyel Tymieniecki s a francia Seignobos nevét említenünk s mellettük oly magyar kutatókét, mint Váczy Péter. Tymieniecki a keleteurópai fejlődés sajátos régiességét emelte ki, a hűbériség, a feudalizmus továbbélését, a jobbagysáji parasztság elmaradottságát stb. Seignobos, ki az első európai összehasonlító történet szerzője (1938), szintén a nyugati és keleteurópai társadalmi fejlődés sajátos eltolódásaira hívta fel a figyelmünket. Váczy Péter a magyar királyság első korszakát vizsgálva kiemelte annak a ténynek fontosságát, hogy Keleteurópában az új társadalmi intézmények

mellett sokáig tovább éltek a régiek is (pogányság, ősi patriarchális társadalmi formák) s ezzel hozzájárultak a keleteurópai társadalom sajátos fejlődéséhez, a nyugatitól történt elkülönüléséhez.

Még tovább folytathatnók azoknak a szempontoknak felismerését, melyeknek alapján gondolni lehetne a Dunatáj egységes tudományos tárgyalására. Ezekről is kiderülne azonban, hogy csak negatívumokat mutatják a követendő utat. Mint láttuk, a földrajzi összefogás nem kielégítő, alapnak semmitmondó. A faji tagozódás eleve elképzelhetetlen tárgyalási és kiindulási alapnak. A keleteurópai társadalom fejlődésének a nyugatitól különböző volta szintén nem elég, mert csak annyit sejtet velünk, hogy a dunai táj más társadalmi képlet, mint a nyugat-európai. Vallási téren a dunai népek szintén nem hozhatók közös nevezőre: a római kereszténység és a bizánci orthodoxia befolyása itt egyformán kimutatható s ha földrajzilag el is különíthető az a terület, melyben a kereszténység e két formája hatását kifejtette, pontos határvonalat húzunk még sem lehet közük.

Nem marad tehát más megoldás, mint hogy a dumai népek történelmének, fejlődésének, műveltségének egészét kutassuk s elhamarkodott általánosítások és rossz alapokra fektetett összefoglalások helyett — a legszélesebb szintetikus szemlélet alapján — felvessük egy régóta esedékes Encyclopaedia Danubiana tervét, mely a dunai népek kollektív bemutatkozására a fentebb kifejtett tanulságok leszűrése alapján egyedül lenne alkalmas.

És hogy tagolódna ez a munka? Alapja, kiindulópontja csakis egy széleskörű és tárgyilagos szociológiai helyzetkép lehetne a dunai népek társadalmi viszonyairól, társadalmi osztályainak kialakulásáról, azok fejlődéséről, történelmi szerepükről. Fel kellene dolgozni külön-külön mindenik dunai nép valamennyi társadalmi osztályának történetét, megírni termelési viszonyaik fejlődését, feltárni a legősibb termelési formán kezdve a keleteurópai feudalizmus, kapitalizmus történetét, a szocializmus eszméinek eddig megtett útját Keleteurópában. Magyar részről az ilyenféle kutatásoknak elég nagy múltjuk s igen biztató eredményei vannak. Elég Szabó Ervin úttörő munkásságára utalnunk s a legújabb irodalomból egy hatalmas magyar társadalomtörténeti szintézis alapjaként tekinthető oly művekre gondolunk, mint Molnár Erik kitűnő munkái a magyar társadalom kialakulásának legrégebb, honfoglalás előtti és kilencedik-tizenharmadik századbéli viszonyairól. A cseh társadalomtörténeti kutatások — amennyiben meg tudjuk ítélni — a legteljesebb mértékben megfelelnek azoknak a kívánalmaknak, melyek egy ilyen

társadalomtörténeti és szociológiai szintézishez a cseh tudományosság részéről szükségesek lennének. Tudomásunk szerint a román szociológiai kútatások, főként azonban a Gusti professzor nevével szorosan összeforrott szociográfiai előmunkálatok szintén elégségesek az Encyclopaedia Danubiana szociológiai alapvetésének sikeres elkezdéséhez. Tervszerű együttműködéssel a délszláv szociológia eredményeit is hasznosítani lehetne és kellene e teljes' szociológiai szintézis céljaira.

Magyar részről a társadalmi fejlődés modern korszakának egyik fejezetét, a nacionalizmus keletközépeurópai jeleltlkezéséfc vizsgálva 1942-ben Gogolak Lajos vetett fel olyan szempontokat, melyek Európa keleti felének több lényeges és párhuzamosan fellépő társadalmi jelenségére vonatkoznak (Ország Útja, VI. évf.). Megállapításai nemcsak azokra a közös jelenségekre utalnak, amilyenek: a magyar, cseh, lengyel, román, délszláv lársadalmi osztályok szerepe és viselkedése a nacionalizmus eszméinek fellépése idején, hanem ezen belül külön tudja választani az egyes népek sajátos árnyalatokat alkotó belső problematikáját is. E tanulmányban már feldereng annak tudata, hogy az egyes népek ideológiáinak megértése csakis a társadalmi tények, osztályok és termelési viszonyok alapos ismerete után s azzal összhangban lehetséges. Meggyőződésünk, hogy a dunai népek önismerete felé vezető „Encyclopaedia Danubiana“ vezető helyén és központjában a szociológiai tanulmányoknak kell állniuk s ezeket művelni csakis a szintetikus szerkesztés legteljesebb alkalmazásával lehet.

Jól tudjuk, hogy e hatalmas munkára is csak most kerülhet sor. Magyarországon az elmúlt ellenforradalmi rendszerben a szociológia csak bujkáló tudomány lehetett. A hatalmon lévők a magyar társadalmi viszonyok kutatóit kíméletlenül üldözték; a hivatalosan támogatott szociológia viszont, melynek öt egyetemünkön mindössze csak egy tan széke volt, alig tett mást, mint — félreérhette és vigasztalan homályba burkolta a német szociológia egy-két irányának tanait. E>e hogyan is lehetett volna komoly társadalomtudományt várni az ellenforradalom éveinek hivatalos tudományától? Emlékezzünk csak vissza a falukutjátók pereire s a munkáspártok szellemi gárdájának sorsára. A kimúlt rendszer rossz lelkiismeretével eleve vádnak érezte a szociológia pusztta meglétét, mert tudta, hogy a legtárgyilagosabb helyzetkép is a legsúlyosabb vádirat a korhadit magyar feudalizmus ellen. A feudatiizmus magyarországi bukása után csak most érkezett el az idő, hogy a szociológia a porondra lépjen s necsak az eddig ismert magyar társadalom, hanem a Dunatáj, sőt egész Keletcurópa társadalmának bűvár-

latát is megkezdje s ezzel megadja a nélkülözne; étlen és legszükségesebb alapot az itt élő népek kölcsönös megismerkedéséhez.

Ezen a téren még nagyobb előítéletekkel kell megbirkózni, mint a belső szociológiai kutatások terén. Ha igaz, hogy társadalmi kérdések tárgyalása tabu volt az úri Magyarországon, méginkább áll; hogy az volt szomszédaink bármiféle tárgyilagos szemléletére törekvés is. Annak a munkának tehát, mely a dunai népek társadalmi tagolódásának, osztályviszonyainak közös felítárására vállalkozik, le kell számolnia a régi Őllág előítéleteivel is.

A dunai népek (társadalmi helyzetképe és történelmi rajza után, — araikor már tisztán áll előttünk, hogyan jött létre történelmi sorrendben a magyar, cseh, stb. nemesség, polgárság, parasztság, munkásság, soron következhet/ a dunai népek történelmének, kuMrájának alapos ismertetése.

Hogy e téren a szintézis milyen új lehetőségeket kínál, mennyire íá tud szabadulni az imperialista szemlélet/ vagy a tisztán összehasonlító szemlélet hínárjából, arra jó példát nyujhatnak azok a munkálatok, melyek a keleteurópai nyelvi tények kutatása terén legújabban megindultak. A nyelvi tények új szintézise módot ad arra, hogy akár az egyediből (jelen esetiben az. egyeis dunatáji nyelvekből) haladjunk bizonyos magasabbrendűen összefüggő nyelvi rokonvonások felé, akár pedig fordítva: az egyező elemek felkutatása után a nyelvi egyediségeket tevő sajátosságok felé. A szintézis mindegyik esetben azzal a lehetőséggel kecsegtet bennünkei, hogy a dunatáji nyelveket, a magyart, a románt, a cseh, szlovák, szerb és horvát nyelvvel együtt miint, jól elkülönülő, határozott nyelvi egyediségekeit könyvelhetjük el. Gáldi László „A Dunatáj nyelvi alkata“ c. tanulmányában a szintézis eddig ismeretlen és nem is sejtett lehetőségeit tárja fel. (Megjelenc a fentidézett „A Dunatáj“ című kötetben.) Munkájának bevezető soraiban kifejti, mi volít az oka annak, hogy eddig nem kerülhetett sor ilyen magasabb szempontú összefoglalásokra. A nyelvészetben sokáig uralkodó atomisztikus nyelv szemlélet, ahogy Gáldi találóan megállapítja, kimerült az önmagukban érdekes részletek kutatásában s nem lévén érzéke és szempontjai a nagy összefüggések meglátásához, a dunai táj nyelvi állapotáról „szinte nem is tudott többet megállapítani, mint azt, hogy egy jelentős északi (cseh, szlovák, lengyel, kisorosz, orosz) és dél'i (szlovén, horvát, szerb, bolgár) szláv tömb közé német előörsökkel tarkított nem-szláv elemek hatoltak be, mégpedig egyrészt a magyar nyelvterület, másrészt a románoké, amely a neolatin nyelvek egy-

ségesnek mondható déli és nyugati övezetétől éppen úgy elszakadt s elszigetelődött: mint a magyar nyelv a finnugor nyelvek nagy közöségétől.“ Csupán a nyelvészet legújabb fejlődésében polgárjogot nyert alkati szemlélet ad módot arra, hogy necsak eredetbeli rokonsági viszonyban, hanem kulturális rokonságban lévő nyelveket is belevonjunk egy magasabb szempontú szintézisbe. „A strukturális nyelvszemlélet. . . struktúra-keresése, valamint az a törekvése, hogy a részjelenségeket mindig valamely egészből vezesse le, megmenti a hagyományos történelmi szemlélet merev skémáitól: immár nemcsak közös eredetük révén összetartozó nyelvekről tudja összehasonlító nyelvészeti módszerekkel megállapítani a genetikus nyelvrokonságot, hanem szívesen foglalkozik a genetikusan össze nem tartozó nyelvek közt fennálló kulturális rokonságnak fogalmával is. Éppen ezért elsősorban a strukturális nyelvszemlélet átfogó probléma látása hivatott arra, hogy Keletközépeurópa nyelvi tagozódásának atomisztikus adottságain túlmenően, a részletjelenségek nagy tarkaságában is felfedezze azokat a közös vonásokat, amelyek — nyelvi síkon — a közös keletközépeurópai szellem vetületének tekinthetők.“

E nagyjelentőségű programot Gáldi kellő tartalommal tudja kitölteni. Amit a szláv nyelvészetben uralkodó s legújabban Isacenkónál található legújabb irányzat nyomán (konzonáiriitikus és vokalikus nyelvtípusok megkülönböztetése, a jésítés és hangsúly problematikája stb-) továbbfejleszt és kiegészít a két nem szláv nyelv: a magyar és a román közbeiktatásával, az megítélésünk szerint alapvető jelentőségű és kellő távlatokat nyit meg a dunatáji nyelvi szintézis számára. Hogy a magánhangzókban gazdagabb, tehát vokalikus-típust képviselő nyelvek (szerbhorvát-szlovén) és a mássalhangzókban gazdagabb, tehát konzonzantikus típust megtestesítő nyelvek (orosz, lengyel, bolgár) földrajzi helyzetüknek s ezzel összefüggően szorosabb kulturális összetartozásuknak megfelelően helyezkednek el, hogy e két ellentétes pólus között a magyar, szlovák és cseh határozott középhegyet foglal el, olyan felfedezések, amik egymagukban is elégségesek lennének a strukturális nyelvszemlélet jogosultságának és szükségességének igazolására. Gáldi azonban még egész sereg olyan problémakört jelöl meg, melyek a keleteurópai nyelvi szintézis közeli lehetőségét ígérlik. Ilyenek: a szókincs elemzése a dunai népek nyelvében, a jövevényszavak, tükörszavak s a különböző keletközépeurópai nyelvújítások problematikája.

Hogy e problémák szintetikus tárgyalása mennyire hozzájárulhat egyfelől a dunai népek nyelvének strukturális megértéséhez, a köztük

kétségkívüli kimutatható kulturális rokonság tényeinek felderítéséhez, másfelől azonban az egyes nyelvek szellemiének, eredetiségének, egyediségének az eddigénél sokkal alaposabb felderítéséhez is, arra nézve csak egyetlen példát hozunk fel: a jövevényszavaknak az eredeti szókinccsel összefüggő problémáját.

Gáldi helyesen jegyzi meg, hogy „a jövevényszavak egyes rétegeinek elterjedésén tudjuk legjobban lemérni mindama kultúrkörök tényleges hatékonyságát, amelyek e táj szellemi életének kialakításához hozzájárultak.“ Tehát minden kultúrkör hatását Vizsgálandónak tartja, a centripetális, kívülről az egyes dunai népekhez érkezett nyelvi hatások mellett (amelyek három fő irányból jöttek: keletről, mint a finn-ugor és török elemek) a centrifugálisakat is, vagyis az egyes dunai népek nyelvének kisugárzását a többiekére. Ilyen, minden lehetséges és tényleges hatással számoló nyelvi kutatás már megadja a lehetőséget, hogy összefoglaló számvetést készítsünk az egyes nyelvek szókinccsének eredeti és kölcsönzött elemeiről. Sajnos, a rendszeres jövevényszó kutatás még nem áll minden dunatáji népnél e szintézishez szükséges szinten. Magyar, román és lengyel viszonylatban kielégítő a helyzet-

Ha ezek a kutatások elérik a megfelelő fokot, közös áttekintést lehet nyújtunk arról, hogy mi az eredeti magyar (tehát ősi finn-ugor) elem a magyarban, szláv a csehben, szlovákban, szerbben, horvátban, latin a románban s mi az, ami erre az ősi és eredeti rétegre a századok folyamán ráakódott s végül, ami a szintézisbe foglalt nyelvi egyediségek lényegét teszi: milyen az egyes dunai népek nyelvének eredeti alkata és az az asszimilációs ereje, mely sajátos nyelvi: hangtani és egyéb eszközeivel e nyelvi egyediségeket létrehozta és az idegen elemek beolvasztását lehetővé tette.

„A magyar nyelv népszámlálási állapota — írja Zolnai Béla (Mi a magyar, 217 skk.) — ugyanazt a képeit tükrözi, mint amit- a népi struktúra elemzéséből nyerünk: minden népcsoport, amely a magyarsággal érintkezett és amely fölszivódott a magyarságba, nyomot hagyott szavaival a magyar szókinccsben. A honfoglalás utáni századokban... a magyar nyelv... széttárja kapuit, fonetizmusát idegenszerű hangzatokkal, új szótagkombinációkkal gazdagítja, mindenfajta jövevényt — szlávot, németet, latint, még egy-egy franciát és olaszt is — befogad és magyarrá nemesít... A szláv szavak beözönlése arra vall, hogy a magyar artikuláció semmi nehézséget nem érzetít az új hangkombinációkkal szemben, illetőleg, hogy könnyen át tudta alakítani ezeket a baráti néprétegből jött fonémákat az ugor-török szókinccs analógiájára. A la-

tinul szólás pedig második anyanyelve, első kultúrnyelve lett a magyar elitnek. A újkor elején az ugor-magyar nyelv török, szláv és latin elemekkel megerősödve, készen áll arra, hogy a szóbeliség állapotából irodalmi nyelvvé emelkedjék.“

Mi a magyar nyelv eredeti és kölcsönzött elemeinek százalékszerű aránya? Tolnai Vilmos 1924-ben közzétett statisztikája szerint (Magyar Nyelv, 1924. évf.) ezer mai magyar tőszó közül, kikerekítve: magyar 550, szláv: 100, getrmán: 95, török: 90, latin: 80, ismeretlen eredetű: 85, tehát 55% eredeti, 45% jövevény.

A szótárban alakilag egyszer előfordul* anyagot tekintve, minden ezer szó közül: magyar: 650, szláv: 100, török: 85, germán: 75, latm-román: 65, egyéb: 25, tehát 65% magyar, 35% jövevény.

A rendelkezésünkre álló legújabb statisztika Bárczá Géza Magyar Szófejtő Szótárának (1941) anyaga alapján készült. (Vermes Stefánia: A magyar szókészlet etimológiai statisztikája, Nyelvtudományi Közlemények, 1943). E szerint az alapul vett 4880 szó közül az eredeti átlományhoz 2259 szó tartozik (46-3%), török-szláv-német-latjn-görög és egyéb 35.6%, bizonytalan és ismeretlen 18.1%.

A múlt század írott magyar nyelvében átlagosan 100.000 szó közül eredetére nézve: magyair: 88, szláv: 3, latin: 3, germán: 2, török: 1, egyéb: 3; tehát 88% eredeti, 12% jövevény.

Feltűnő tehát, hogy a használatban az eredeti magyar szavak milyen abszolút fölényben vannak az idegen elemekkel szemben.

Hasonló a helyzet a román szókincs elemeinek százalékszerű aránya terén is. D. Macrea szerint (Circulatia cuventilor in limbá Romána, 1942.) egy 1931-ben megjelent román szótár 43.269 címszavából 20.58% az ősi lafc'tn elem, 26.69% a francia, 10.45% az ószláv és egyházi szláv, 3.14% a magyar elem, stb. Ha viszont a forgalomban lévő román szavakat vizsgáljuk, pl. Eminescu összes költői műveiben 3607 szó közül, mely a költő egész szókincse, 48.68% az ősi üatin szó, Verlaine műveinek szókincse 3800 szó, amikből az ősi latin szavak százalékszerű aránya: 49%. Eminescu művei 33,846 szóból állanak, ezekből 83% az ősi¹ latin elem, Verlaine művei 25,456 szóból, ezeknek szintén 83%-a az ősi latin elem. E tények mellé összehasonlításul idekiváncozik az a fentebb ismertetett/ tény, hogy 100.000 írott magyar szó közül 88% az eredeti finnugor.

Ha a cseh, szlovák, szerb, horvát nyelvekről hasonló adataink lesznek s ha a dunai népek nyelvi állapotáról közös szempontú, de külön-külön megírt összefoglalások — az Encyclopaedia Danubiana

fontos kötetei! — állnak majd rendelkezésünkre, melyek az eredeti nyelvi réteg mellett feltüntetik valamennyi nyelvi hatás lefolyását és eredményét, másfelől azonban kimerítő alaposággal ismertetik az egyes nyelvek önálló létének, egyediségének minden tényezőjét is, akkor már el is végeztük az Encyclopaedia Danubianához szükséges nyelvészeti előmunkálatokat.

Szándékosan időztünk ilyen soká enciklopédia-tervünk nyelvi részletkérdéseinél, mert az eddigi kutatások alapján nyelvi téren látjuk leginkább megalapozhatónak e nagy vállalkozást. A nyelvészeti búvárkodások nagyszerű lehetőségei arra figyelmeztetnek bennünket, hogy megfelelően nagyvonalú és minden tényezővel számoló szempontok szerint kell megírunk a dunai népek kultúrájának, történelmi és erkölcsi létének egyéb problémáit tárgyaló kötetünket is. Kiindulópontul az egyes dunai népek társadalmi adottságainak figyelembevételét ajánljuk, az irodalmi és társadalmi tények egymásbakapcsolásának olyanféle módszerét, amire legjobb példa az első ilyenmű magyar kísérlet: Szerb Antal magyar irodalomtörténete. A dunai táj irodalmát, sőt egész művelődését ugyanúgy, mint a nyelvét is, a legkülönbélebb irányokból jövő hatások színezték. E művelődés: az egyes dunatáji nemzeti kultúrák kialakulásának megírása enciklopédikus módszerrel úgy képzelhető el, ha e sokféle hatást: Bizánc, Róma, Paris, Bécs, Varsó, Kiev kisugárzását külön-külön kimutatjuk az egyes dunai népekre s azok különféle társadalmi rétegeire. Ezenfelül azonban számbavesszük egymásközött létrejött kapcsolatainkat, másfelől! pedig nyomunkövetjük azokat a társadalmi, történelmi, nemzeti adottságokat, melyek e sokrétű hatások sajátos nemzeti kultúrává tömörítését, az idegen hatások asszimilálását és új szintézisbe hozását lehetővé tették.

Ilyetn munka után születnének meg a közös szempontú, de egyelőre külön-külön megírt magyar, cseh, szlovák, román, szerb, horvát irodalomtörténet, történőt, néprajz, zenetörténet stb. kötetek, melyek az egyes dunatáji népek kultúrájának teljes egészét tervszerűen bemutatnák. Ezeket a köteteket, az Encyclopaedia Danubiana köteteit a lehetőség szerint az érdekelt országok tudósai írhatnák meg, közösen letárgyalt, a fentiekhez hasonló szellemben fogant módszerrel, úgy, hogy mindenegyes kötet szerzője a Dunatáj arra legalkalmasabb szakembere lehetne. Ha erre egyelőre nem kerülhetne a sor s csak belföldi tudósgárdára számíthatnánk, hitünk szerint a magyar tudomány egymagában is hozzáláthatna e munkához, még akkor is, ha egy-két tervezett kötetnek egyelőre nem akadna gazdája.

A feladat óriási, egy nemzedék munkáját venné igénybe. De ha jól elvégezzük, olyan tükröt tarthatnánk egymás s a világ elé is, melyből arculatunk minden eddigi kontár képnél igazabban felragyogna. Néhány kislány határozott arcú bontakoznék ki Európa keletének homályos háttéréből s a bemutatkozók egyszerre ismerhetnének való énjükre s találhatnák meg az eddiginél szilárdabb helyüket szomszédaik társaságában.

Balázs János